

DIN EXPERIENȚA ȘCOLII NOASTRE

CÂTEVA PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU ANALIZA GRAMATICALĂ ȘI STILISTICĂ ÎN ȘCOALĂ

DE

ȘTEFAN MUNTEANU

Discuțiile de până acum în legătură cu predarea limbii române în școală au avut un caracter mai mult teoretic. Gramatica, unul din elementele esențiale ale studierii limbii române, are azi un domeniu larg de studiu în școala noastră. Practic însă, predarea gramaticii suferă de mai multe neajunsuri. Din lecțiile de gramatică ale unor profesori de limba română n'a fost înlăturat, cu totul, formalismul. Aceasta face ca gramatica să fie considerată încă — potrivit vechilor concepții și deprinderi — ca o disciplină seacă și să fie însușită de elevi, dacă nu mecanic, cel puțin fără interes deosebit. Gramatica se mai predă în unele școli în mod scolastic, fără a se stabili o legătură organică cu limba ca «realitate nemijlocită a gândirii», fără a se face legătură cu stilistica. Analiza gramaticală se reduce din această cauză la străduința elevului de a descoperi definiția în textul literar, ceea ce duce la schematizarea studiului gramaticii și la îndepărtarea elevului dela cunoașterea științifică a limbii ca mijloc de comunicare a ideilor, instrument de dezvoltare a societății și izvor de frumuseți artistice. Un asemenea studiu anihilează, în loc să trezească și să cultive, interesul pentru limbă și gustul estetic al elevului.

Care sânt, în ce privește predarea gramaticii, problemele fundamentale care se impun profesorului de limba română?

Să încercăm un răspuns la această întrebare, fără pretenția de a-l considera drept singurul și, mai ales, complet.

Analiza gramaticală, luată în sensul abstract și rigid al cuvântului, șterge expresivitatea limbii ca formă de manifestare a conținutului. De aceea, predarea gramaticii, când ia forma analizei pe texte, nu trebuie să excludă interpretarea literară, ci dimpotrivă. «Limba este un mijloc, un instrument cu ajutorul

căruia oamenii comunică între ei, fac schimb de idei și se înțeleg reciproc»¹. Dar aceeași limbă se folosește de același mijloc — cuvântul — ca instrument al artei literare. Cuvântul, în literatură, se îmbogățește cu sensuri noi, cu nuanțe în plus; el devine element al imaginii artistice. A exclude analiza literară din studiul gramaticii înseamnă a strivi sub puterea regulii bogăția de semnificații ideologice și valoarea artistică a cuvântului - imagine. Nu trebuie să tragem de aici concluzia că laturea teoretică, adică studiul legilor modificării cuvintelor și al îmbinării lor în propoziții, s'ar dizolva în analiza literară. El va rămâne preocuparea de căpetenie a profesorului de limbă română, dar cu acest prilej profesorul poate și e necesar să valorifice construcțiile gramaticale — dacă acest lucru se impune — din punct de vedere stilistic, sau chiar în sensul mai larg de analiză literară, prin legătura care se poate face cu conținutul de idei al operei artistice. Altfel spus, analiza gramaticală trebuie să fie însoțită de analiza stilistică și amândouă să se întâlnească cu interpretarea literară. În felul acesta, viața textului nu numai că nu este anihilată, ci, mai mult, se pune astfel în lumina fondului de idei al operei literare expresivitatea limbii și particularitățile care alcătuiesc trăsăturile specifice ale artei unui scriitor și care-l individualizează.

Nu se poate obiecta că în felul acesta confundăm domeniul de cercetare al criticii literare cu cel al lingvisticii, în genere, și cu al stilisticii, în special. Ne găsim aici pe tărâmul didactic și urmărim un scop instructiv-educativ. De fapt, nici nu avem de a face cu o confundare, ci mai degrabă cu o suprapunere a celor două metode de studiere a limbii prin *apropierea de obiectul cercetării a punctelor de vedere diferite* dela care pornesc cele două discipline amintite.

După cum spuneam mai sus, preocuparea de bază la o lecție de acest gen va fi în legătură cu analiza gramaticală a textului. Presupunând că avem o lecție de sintaxă, vom privi textul mai întâi sub aspectul lui gramatical (nu insistăm asupra procedeelelor metodologice, pentru că nu acesta este obiectul preocupărilor noastre în acest articol). Ceea ce va trebui să surprindem apoi și să subliniem va fi atitudinea afectivă a scriitorului față de faptele povestite, participarea lui sufletească, subiectivă, în legătură cu lucrurile sau ideile înfățișate — care atitudine alcătuiește ceea ce V. E. Sîrkina numește « subtextul » sau « substratul emoțional » al limbajului². Am pășit așa dar, în limitele analizei gramaticale, la analiza stilistică, împingând-o pe aceasta din urmă până la interpretarea literară. Vom urmări, prin urmare, în ce chip conținutul afectiv și cel tematic al textului se contopesc; cum se exprimă acest lucru în formele

¹ I. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 20.

² « Probleme de psihologia înțelegerii » de sub redacția lui A. A. Smirnov. București, Ed. de Stat, 1951, art. « Înțelegerea de către elevi a expresivității limbajului » de V. E. Sîrkina; « Rolul reprezentărilor în perceperea cuvântului, frazei și descrierii artistice » de O. I. Nikiforova.

gramaticale ale limbii, dacă intră sau nu în tiparele normative ale gramaticii. Vom scoate, în sfârșit, în relief ce fel de material lingvistic stă la baza mijloacelor stilistice ale scriitorului; vom trage concluzii, cu alte cuvinte, cu privire la măiestria lui artistică.

Să luăm, pentru ilustrarea celor spuse mai sus, un fragment din « Amintirile » lui I. Creangă. Avem în vedere o lecție despre « perioadă » la una din clasele superioare.

« Nu știu alții cum sânt, dar eu, când mă gândesc la locul nașterii mele, casa părintească din Humulești, la stâlpul hornului unde lega mama o șfară cu motocei la capăt, de crăpau mâțele jucându-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit, de care mă țineam când începusem a merge copăcel, la cuptiorul pe care mă ascundeam, când ne jucam noi băieții de-a mijoarca, și la alte jocuri și jucării pline de hazul și farmecul copilăresc, parcă-mi saltă și acum inima de bucurie! Și, doamne, frumos era pe atunci, căci și părinții și frații și surorile îmi erau sănătoși, și casa ni era îndestulată, și copiii și copilele megieșilor erau deapănura în petrecere cu noi, și toate îmi mergeau după plac, fără leac de supărare, de parcă era toată lumea a mea ».

Pasajul cuprinde, după cum se vede, o evocare plină de duioșie a locului și a ființelor dragi din copilăria scriitorului. Viața chinuită pe care a trăit-o I. Creangă — mai târziu ca și a tuturor scriitorilor legați de popor în timpul orânduirii burghezo-moșierești — determină pe scriitor să evoce copilăria în culori atât de frumoase. Se pot deosebi ușor două faze complete corespunzând celor două idei care se completează reciproc pentru a întregi imaginea copilăriei evocate de scriitor: *a*) casa părintească cu interiorul ei, de care se leagă primele amintiri ale copilăriei povestitorului, și *b*) viața senină și fericită văzută prin prisma copilului trăind în mijlocul celor apropiați sufletește.

Prin complexitatea și dispunerea simetrică a propozițiilor dinăuntrul celor două fraze ale fragmentului de care ne ocupăm, acestea alcătuiesc fiecare în parte o perioadă. Perioada se construiește în general pe ideea de opoziție între două fapte sau două aspecte diferite ale aceleiași gândiri. În cazul de mai sus, primul membru al frazei « nu știu alții cum sânt » — protaza — cuprinde ideea secundară a perioadei, și anume aceea a unei presupuse opoziții între copilul cum privesc alții copilăria (« nu știu cum sânt alții în această privință ») și copilul cum își amintește scriitorul despre copilărie: « dar eu, când mă gândesc la locul nașterii mele... etc., parcă-mi saltă și acum inima de bucurie! » Al doilea membru al perioadei — apodoza — conține esențialul gândirii exprimate în întreaga perioadă, răspunsul scriitorului. Apodoza începe cu o subordonată temporală: « când mă gândesc » etc., și este formată dintr'o serie de determinări —tribute, complemente și propoziții determinative — încheindu-se cu propoziția principală, de nuanță modală: « parcă-mi saltă și acum inima de bucurie! » Determinările, care se succed sub formă de gradație (locul nașterii, casa părintească, stâlpul hornului, prichiciul vetrei, cuptiorul), corespund tot atât

imagini vii, trăite, de care se leagă amintirea povestitorului, și prin care copilăria ca noțiune, se concretizează plastic. Amintirile nu au caracter vag, confuz, ci sunt trăite în planul concret al lucrurilor materiale a căror icoană scriitorul o poartă în suflet. Propozițiile atributive și complete « unde lega mama și șfară cu motocei la capăt, de crăpau mâțele », « când începusem a merge copăcel » etc. se alătură tabloului copilăriei prin amintirea primelor impresii despre viață, a faptelor din lumea îndepărtată a celor dintâi ani de viață.

Ideea abstractă și generală — subiectul logic al contextului — se realizează, și se transformă în imagini sensibile, realiste din copilărie.

Călătoria aceasta cu gândul spre casa părintească este învăluită, la scriitorul nostru, de sentimentul unei calde înduioșări. Acesta e substratul afectiv al fragmentului. Dacă protaza spune mai puțin în această privință, în schimb, pe măsură ce cresc în sufletul povestitorului imaginile legate de lucruri și fapte trăite în copilărie, sporește și emoția amintirii, pentru a culmina în propoziția finală, exclamativă, din apodoză: « parcă-mi saltă și acum inima de bucurie! ». Această stare emoțională își menține aceeași intensitate la începutul perioadei a doua. Perioada începe, de aceea, cu o propoziție principală — de asemenea exclamativă — protaza: « Și, doamne, frumos era pe atunci . . . ». De data aceasta, opoziția pe care se sprijină cea de a doua unitate sintactică e aceea dintre efect și cauză (era frumos pe atunci. . . pentru că toți erau sănătoși și păreau fericiți). Urmează explicația afirmației făcute în protază și aceasta alcătuiește conținutul apodozei. Apodoza începe cu un șir de propoziții cauzale: « căci și părinții și frații și surorile îmi erau sănătoși. . . » etc., în care amintirile povestitorului au ca obiect oamenii, ființele dragi din copilărie, datorită cărora viața părea senină, fericită. Enumerarea se face și aici sub formă de gradație, pornindu-se dela ființele cele mai apropiate: părinții, frații, surorile, apoi copiii vecinilor, cuvinte care alcătuiesc subiectele propozițiilor din apodoză. Imaginea copilăriei este astfel lărgită și completată prin evocarea oamenilor care formează mediul cel mai apropiat al copilului. Viața ferită de griji a copilului care se știe ocrotit de părinți face ca impresiile pe care acesta le adună în suflet să fie valorificate în elementul lor subiectiv: lucrurile, jocurile, oamenii. Intreaga lume a copilăriei este privită ca existând *pentru el*. E o lume al cărei rost este să-l încante pe el, așa încât tot ce se întâmplă este « după placul lui ». Cele două propoziții finale din apodoza ultimei perioade exprimă un alt moment, și cel mai înalt, de tensiune afectivă, acela în care bucuria vieții de copil se revărsă, parcă, îmbrățișând întreaga lume, care, în nevinovăția lui, îi apare tot atât de fericită ca și el: « și toate îmi mergeau după plac. . . de parcă era toată lumea a mea ». Accentul emotiv cade, așadar, pe ultima propoziție din perioada întâi, pe prima și pe ultima propoziție din a doua perioadă.

Structura ambelor perioade se caracterizează printr'o anumită așezare a elementelor lor componente, prin simetria și sonoritatea lor ritmică, rezultată de pe urma folosirii grupelor sintactice cu un număr aproximativ egal de

silabe. Deosebirea dintre frază și perioadă constă în structura estetică a acesteia din urmă, în valoarea ei artistică.

Am privit cele două unități sintactice din punctul de vedere al structurii lor gramaticale și al conținutului lor afectiv, raportate la fondul de idei al textului. Să notăm acum unul din mijloacele de care se folosește povestitorul pentru a pune în lumină ideile și sentimentele cuprinse în acest fragment. În ce privește felul cum sânt introduse determinările și propozițiile, Creangă întrebuințează procedeul repetiției: «când mă gândesc *la* locul nașterii mele, *la* casa părintească..., *la* stâlpul hornului..., *la* prichiciul vetrei» etc. Explicația acestui procedeu nu e greu de găsit: imaginile care alcătuiesc materialul amintirilor despre copilărie se situează pe același plan; ele se succed în mintea scriitorului fără ca el să stabilească deosebiri calitative între acestea, pentru că prozatorul moldovean privește copilăria cu ochiul copilului, iar acesta nu face deosebire între ele. Același procedeu e folosit în perioada a doua, în care este evocat mediul uman, condiție a fericirii copilului: «Și, doamnă, umos era pe atunci, căci și părinții și frații și surorile îmi erau sănătoși. . . copiii și copilele megieșilor erau deapururea în petrecere cu noi. . . » etc. Conjunția și leagă părți sau unități sintactice de aceeași valoare: părinții, frații, etenii de joacă sânt văzuți din aceeași perspectivă a participării acestora viața și la bucuriile copilului. Procedeul folosit este un procedeu stilistic re scoate în evidență atitudinea afectivă a scriitorului și reliefează fondul psihologic al textului.

Dragostea față de locurile copilăriei înseamnă la Creangă și legătura cu ața satului, cu obiceiurile și limba poporului. Bogăția și varietatea mijloacelor verbale folosite de scriitor își au izvorul în graiul vorbit. Faptul acesta imprimă umbrii lui Creangă și stilului său prospețimea și vioiciunea ce caracterizează arta sa de povestitor. Iată câteva din expresiile populare folosite cu propoziții sau substituirii în membrul dezvoltat al perioadei (apodoza) din fragmentul nostru: *de crăpau mâțele jucându-se; a merge copăcel; fără leac de supărare; parcă era toată lumea a mea* etc. Alte părți sintactice sunt exprimate prin cuvinte luate din vocabularul regional: *motocei, prichiciul vetrei, jocul de-a mijoarca* etc., ceea ce colorează puternic limba scriitorului cu elemente luate din lexicul moldovean.

Am încercat să indicăm în cele de mai sus una din căile care ar putea duce la împletirea studiului gramaticii cu cel al stilisticii și al literaturii. Ne-am cupat de latura teoretică a problemei, arătând ce este perioada, am scos în relief conținutul afectiv al frazelor și am subliniat mijloacele gramaticale și expresie folosite de scriitor pentru a pune în lumină conținutul psihologic de idei al textului. Paralel cu aceasta, întrucât e vorba de un context sintactic, am socotit necesar să stăruim și asupra felului în care, într'un context, generalul îmbracă forma corectă a particularului, prin

Se poate pune întrebarea: va fi aceasta o lecție de gramatică sau una literară?

Răspunsul depinde de scopul pe care-l urmărim. Acesta determină caracterul unei lecții. În raport cu scopul propus, vom insista mai mult asupra structurii gramaticale, dacă lecția este de gramatică, sau vom pune accent pe conținutul de idei și pe măiestria artistică, dacă lecția este de literatură.

În cele de mai sus ne-am referit doar la o parte din problemele care leagă de studiul limbii române în școala noastră. Practic vorbind, discursul de până aici are totuși un caracter principal. O lecție de gramatică este condiționată de clasa unde este predată, de nivelul ei de cunoștințe etc. Procedeele folosite trebuie să asigure posibilitățile de asimilare din partea elevilor.

Esențialul e ca lecțiile de gramatică, incluzând aici și stilistica, să completeze studiul literaturii de câte ori acest lucru este cu putință. Înțelegerea textului pe calca analizei gramaticale și stilistice poate fi, în felul acesta, mai ușor realizată. Sublinierea mijloacelor de exprimare ca particularități de gramatică și stil sau limbă creează sau îmbogățesc reprezentările elevului în legătură cu conținutul operei. Unitatea dialectică dintre fond și formă apare, în felul acesta, mai limpede. În același sens sânt puse în lumină trăsăturile specifice ale artei scriitorului ca expresie a fondului de idei, individualitatea și măiestria artistică. Studiul limbii române în școală poate astfel oferi profesorului la rândul său posibilități de adâncire a analizei literare, contribuind în felul acesta la dezvoltarea educației patriotice a elevului, la cultivarea sentimentului de dragoste față de cultura poporului, față de literatura și limba lui.